

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXXI (3/2024)

nadesłany: 6.08.2024 r. – przyjęty: 14.10.2024 r.

Katarzyna ŁUKASZEWSKA*

Jolanta ZOZULA**

Prawne i etyczne aspekty opieki nad niesamodzielnymi rodzicami

Legal and ethical aspects of caring for dependent parents

Abstrakt

Cel. Artykuł jest poświęcony analizie regulacji prawnych oraz zobowiązań etycznych dotyczących opieki nad niesamodzielnym rodzicem potrzebującym wsparcia lub pomocy w codziennej egzystencji. Mimo że zapewnienie opieki potrzebującym członkom najbliższej rodziny powinno być oczywistą reakcją każdej osoby, realizowaną w sposób nieformalny, znajduje ono także odzwierciedlenie w przepisach prawa. Kluczowa w tym

* **e-mail:** klukaszewska@aps.edu.pl

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Instytut Filozofii i Socjologii, Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa, Polska

The Maria Grzegorzewska University, Institute of Philosophy and Sociology, Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa, Poland

ORCID: 0000-0002-3986-7731

** **e-mail:** jzozula@aps.edu.pl

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Instytut Pedagogiki, Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa, Polska

The Maria Grzegorzewska University, Institute of Pedagogy, Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa, Poland

ORCID: 0000-0002-0116-4547

zakresie jest regulacja art. 87 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, zgodnie z którą „Rodzice i dzieci są obowiązani do wzajemnego szacunku i wspierania się”. Zobowiązanie to rozpatrywać można także z perspektywy wartości, niemniej jednak nawet wtedy etyczny charakter opieki pozostaje obarczony rozlicznymi dylematami. Celem artykułu jest pobudzenie świadomości społecznej przez zwrócenie uwagi zarówno na niejednoznaczności moralne związane z opieką, jak i na regulacje prawne w zakresie wspierania niesamodzielnych rodziców. Oba aspekty poparto stosownym odniesieniem do aktualnej sytuacji społecznej, w której problematyka starości, niesamodzielności czy opieki będą coraz częściej stanowiły element rozlicznych dyskusji czy prób szukania konkretnych rozwiązań.

Metody i materiały. Analiza krytyczna danych i materiału bibliograficznego, oryginalny, twórczy, problemowy przegląd tematu.

Wyniki i wnioski. Dzieci jako najbliżsi zstępni mają obowiązek zapewnienia pomocy rodzicom nie tylko w związku z chorobą lub niepełnosprawnością, lecz także w każdym przypadku, gdy jej potrzebują w codziennej egzystencji. Orzekanie o etycznych zobowiązaniach nie jest zaś tak precyzyjne, ponieważ jesteśmy i będziemy postawieni wobec konieczności podejmowania decyzji o dużym stopniu problematyczności moralnej, której nieostrość generuje więcej pytań niż pozornie łatwych odpowiedzi.

Słowa kluczowe: opieka, niesamodzielny rodzic, etyka, prawo, zobowiązanie.

Abstract

Aim. The article is devoted to the analysis of legal regulations and ethical obligations regarding the care of a dependent parent who needs support or assistance in everyday life. Although providing care to needy members of the immediate family should be an obvious issue, carried out informally, it is also reflected in the law. The key regulation in this respect is Art. 87 of the Family and Guardianship Code, according to which “Parents and children are obliged to respect and support each other”. However, when considered from an ethical perspective, this obligation remains fraught with numerous dilemmas. The aim of the article is to stimulate social awareness by drawing attention to both the moral ambiguities related to care and the legal basis for obligations towards dependent parents. Both aspects were supported by appropriate reference to the current social situation, in which the issues of old age, dependency, and care will increasingly constitute an element of numerous discussions and attempts to find specific solutions.

Methods and materials. Critical analysis of data and bibliographical material, original, creative, problem-based review of the topic.

Results and conclusion. Children, as the closest descendants, have the obligation to provide assistance to their parents not only in connection with illness or disability, but also whenever they need it in their daily existence. Judgement about ethical obligations is not so precise because we are, and will be, faced with the need to make decisions that are

highly morally problematic, the vagueness of which generates more questions than seemingly easy answers.

Keywords: care, dependent parent, ethics, law, obligation.

Wstęp

Rodziców i dzieci łączy szczególna więź, z której w sposób naturalny wynika potrzeba wzajemnego wspierania się. Niniejszy artykuł poświęcony jest pomocy udzielanej rodzicom, którzy z jakiegokolwiek powodu nie są w pełni samodzielni w codziennej egzystencji. Zagadnienie to zostanie przedstawione z perspektywy prawnej i etycznej. Instytucjami prawnymi, które konkretyzują ten obowiązek w stosunku do niesamodzielnych rodziców, są m.in.: obowiązek alimentacyjny dzieci na rzecz rodziców, urlop opiekuńczy, zasiłek opiekuńczy, kuratela dla osoby niepełnosprawnej, kuratela dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, opieka prawna dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie. Ponadto w niektórych sytuacjach dzieci będą zobowiązane do ponoszenia kosztów utrzymania rodziców umieszczonych w domu pomocy społecznej. W części artykułu poświęconej prawnym aspektom opieki nad niesamodzielnymi rodzicami podjęto próbę omówienia powyższych instytucji prawnych w kontekście wsparcia udzielanego rodzicom przez dzieci. Wskazano także, że za formę pomocy matce i ojcu w określonych sytuacjach życiowych mogą zostać uznane służebność mieszkania oraz dożywocie. Z etycznego punktu widzenia opieka czy pomoc są w oczywisty sposób usankcjonowane powinnością. Niemniej jednak bardzo często zdarza się, że z tej powinności wypływa moralny osąd, jednoznaczność etycznego opiniowania i krytyczny ton. Opieka i pomaganie naszym własnym opiekunom jest obowiązkiem moralnym, którego nie da się zbyć, ale tkwi w nim więcej niejednoznaczności niż się potocznie wydaje. Część etyczna artykułu jest próbą analizy tej niejednoznaczności, w której mieści się więcej dylematów moralnych niż wynikałoby to tylko z obowiązku opieki nad niesamodzielnym rodzicem.

Prawne aspekty opieki nad niesamodzielnymi rodzicami

Życie człowieka jest procesem, w trakcie którego zachodzą zmiany w zasadzie w każdej sferze funkcjonowania. Lucjan Miś (2000) wskazuje, że zagadnienie faz życia człowieka jest przedmiotem zainteresowania różnych gałęzi psychologii, nauk społecznych i biologii. Niewątpliwie jest to również zagadnienie istotne z punktu widzenia nauk prawnych. Regulacje prawne uwzględniają specyfikę okresu dzieciństwa, w szczegól-

ności gwarantując ochronę praw dziecka oraz formułując zasadę ochrony jego dobra. Zapewniają także wsparcie osobom i rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej, w tym z powodu choroby lub niepełnosprawności. Odpowiadają na potrzeby seniorów. W tym kontekście w sposób szczególny należy podkreślić konstytucyjną zasadę dobra rodziny (Sylwestrzak, 2019). Alicja Grześkowiak (2012) zaznacza, że „Rodzina jest wspólnotą autonomiczną, mającą własne prawa, które nie są sumą praw przysługujących jej poszczególnym członkom i tę jej autonomię i prawa – państwo i obowiązujące w nim prawo ma obowiązek uznać i respektować” (s. 10). To właśnie z zasady autonomii i prymatu rodziny wynika pierwszeństwo we wzajemnym wspieraniu się poszczególnych jej członków. Pomoc państwa, zgodnie z zasadą wyrażoną w Preambule Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (1997*) ma charakter subsydiarny. Zmiany, które wraz z upływem czasu zachodzą w życiu każdego człowieka, znajdują odzwierciedlenie w funkcjonowaniu jego rodziny. Na pierwszym etapie życia dziecko wymaga opieki, troski, wychowania i wsparcia od dorosłych członków rodziny. Potrzeby te zaspakajają przede wszystkim rodzice w ramach instytucji władzy rodzicielskiej. Na kolejnym etapie egzystencji rodziny rodzice mogą potrzebować wsparcia i pomocy od pełnoletnich i usamodzielnionych dzieci. Jest to ściśle związane z procesem starzenia się, który zachodzi w całym organizmie człowieka (Wierzbicka, Brukwicka, Kopański, Rowiński, Furmanik, 2017). Jego konsekwencjami są m.in. większa podatność na choroby prowadzące nierzadko do niepełnosprawności oraz ograniczenie lub utrata samodzielności. Obowiązek wzajemnego wspierania się rodziców i dzieci wyraża art. 87 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (1964, dalej: k.r.o.**). Jan Winiarz (1996) podkreśla, że wynikający z tego przepisu obowiązek jest niezależny od tego, czy rodzice sprawują władzę rodzicielską nad dzieckiem. Jego podstawę stanowi samo pozostawanie rodzica i dziecka w stosunku prawnym. Obowiązek ten trwa przez całe życie. W doktrynie podkreśla się ogólny charakter przywołanego przepisu. Krzysztof Pietrzykowski (2023) wskazuje jednakże, że wzajemna pomoc może mieć charakter zarówno osobisty, jak i majątkowy.

Obowiązek alimentacyjny dzieci na rzecz rodziców

Krystyna Gromek (2020) słusznie zaznacza, że art. 87 k.r.o. nie stanowi wiążącej podstawy obowiązku alimentacyjnego, gdyż jest on uregulowany w innych przepisach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. To właśnie alimentacja w największym stopniu

* Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. 1997.78.483 z późn. zm.

** Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*. Dz. U. 2023. 2809, dalej: k.r.o.

realizuje wsparcie niesamodzielnych członków rodziny. Istniejące pomiędzy rodzicami a dziećmi pokrewieństwo stanowi, zgodnie z art. 128 k.r.o., źródło obowiązku alimentacyjnego. Obowiązek ten zostanie jednakże zrealizowany tylko wówczas, gdy rodzice znajdują się w niedostatku. Artykuł 133§2 k.r.o. stanowi bowiem, że uprawniony do świadczeń alimentacyjnych jest tylko ten, kto znajduje się w niedostatku*. Zgodnie ze stanowiskiem judykatury pojęcie niedostatku nie powinno być rozumiane wyłącznie jako brak jakichkolwiek środków utrzymania, ale także jako sytuację materialną uniemożliwiającą zaspokojenie w pełni usprawiedliwionych potrzeb w zakresie utrzymania i wychowania (Wyrok Sądu Najwyższego, 1974, 2000, 1999, 1998**). Joanna Deputat (2017) zauważa, że coraz więcej osób starszych, które nie są w stanie wykupić leków i zaspokoić swoich podstawowych potrzeb, gdyż utrzymują się z niskich rent lub emerytur, ubiega się o alimenty. Wysokość świadczeń alimentacyjnych, jakie rodzic będzie otrzymywał od dziecka/dzieci, będzie wypadkową jego usprawiedliwionych potrzeb oraz możliwości zarobkowych i majątkowych zobowiązanego (art. 135§1 k.r.o.). Usprawiedliwione potrzeby należy rozumieć jako bieżące potrzeby dotyczące utrzymania (tj. mieszkania, wyżywienia, ubrania itp.) oraz wychowania. Możliwości zarobkowe i majątkowe natomiast jako zarobki i dochody, które zobowiązany mógłby i powinien uzyskać odpowiednio do swoich sił umysłowych i fizycznych przy dołożeniu należytej staranności (Wyrok Sądu Rejonowego, 2021***). Ponadto należy zaznaczyć, że w przypadku gdy uprawniony do alimentów rodzic ma kilkoro dzieci, to każde z nich obowiązek alimentacyjny będzie obciążał stosownie do możliwości zarobkowych i majątkowych (art. 129§2 k.r.o.). Oznacza to w praktyce, że wysokość świadczeń alimentacyjnych realizowanych przez każde dziecko na rzecz rodzica może być inna. W przypadku gdy jedno z nich w ogóle nie będzie w stanie realizować obowiązku alimentacyjnego ze względu na brak możliwości w tym zakresie, zaspokojenie roszczenia alimentacyjnego będzie obowiązkiem pozostałych, proporcjonalnie do ich możliwości zarobkowych i majątkowych (por. Ignaczewski, Kurman, 2022). Jeżeli uprawniony do alimentów rodzic jest osobą z niepełnosprawnością, wówczas zgodnie z art. 135§2 k.r.o. niektóre dzieci mogą w całości lub w części realizować obowiązek alimentacyjny poprzez osobiste starania o jego utrzymanie, pozostałe natomiast – po-

* Spełnienie tego warunku nie jest wymagane jedynie w przypadku realizacji obowiązku alimentacyjnego rodziców względem dziecka, które nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie.

** Wyrok SN z dnia 20 lutego 1974 r., III CRN 388/73; Wyrok SN z dnia 20 stycznia 2000 r., I CKN 1187/99; Wyrok SN z dnia 3 marca 1999 r., III CKN 826/98; Wyrok SN z dnia 5 maja 1998 r., I CKN 95/98.

*** Wyrok Sądu Rejonowego w Łowiczu – III Wydział Rodzinny i Nietletnich z dnia 3 listopada 2021 r. III RC 2/21.

krywając w całości lub w części koszty tegoż utrzymania. Umożliwienie przez ustawodawcę wykonywania świadczeń alimentacyjnych w różny sposób daje możliwość zaspokojenia w pełni potrzeb niesamodzielnego rodzica. Osobista opieka, pomoc przy codziennych czynnościach, przygotowanie odpowiednich do stanu zdrowia posiłków są niezbędne i nie mogą zostać zrekomensowane wyłącznie świadczeniami pieniężnymi. Przewidziane w art. 135 §2 k.r.o. dwa sposoby wykonywania świadczeń alimentacyjnych wzajemnie się uzupełniają i umożliwiają zapewnienie kompleksowej pomocy rodzicowi będącemu osobą z niepełnosprawnością, którym to pojęciem powinno się także obejmować osoby w starszym wieku lub niedołążne (Pawliczak, 2024).

Analizując obowiązek alimentacyjny dzieci wobec rodziców, nie można tracić z pola widzenia regulacji art. 144¹ k.r.o. umożliwiającej zobowiązanemu uchylenie się od wykonania obowiązku alimentacyjnego względem osoby uprawnionej w sytuacji, gdy żądanie alimentów byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Przepis ten odnosi się do każdego rodzaju obowiązku alimentacyjnego z wyjątkiem obowiązku alimentacyjnego rodziców na rzecz małoletnich dzieci. Dziecko będące osobą zobowiązaną do alimentów może zatem uchylić się od realizacji tego obowiązku względem rodzica, jeżeli byłaby ona sprzeczna z zasadami współżycia społecznego, tj. podstawowymi zasadami etycznego i uczciwego postępowania (Wyrok Sądu Najwyższego, 2004*).

Urlop opiekuńczy i zasilek opiekuńczy

W kontekście zapewnienia czasowej osobistej opieki nad rodzicem bardzo ważne są nowe regulacje Kodeksu pracy (1974**). Dwudziestego szóstego kwietnia 2023 r. weszła w życie ustawa z 9 marca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw***. Wprowadziła ona nowy rodzaj urlopu – urlop opiekuńczy. Zgodnie z art. 173¹ k.p. przysługuje on w wymiarze pięciu dni w ciągu roku kalendarzowego, a jego celem jest możliwość zapewnienia osobistej opieki lub wsparcia członkowi rodziny pracownika (syn, córka, matka, ojciec, mąż, żona) lub osobie zamieszkującej z nim w tym samym gospodarstwie domowym, która wymaga opieki lub wsparcia z poważnych względów medycznych. Justyna Czerniak-Swędzioł (2024) podkreśla, że pracodawca jest zobowiązany udzielić urlopu opiekuńczego na podstawie prawidłowego wniosku pracownika i zawartych w nim oświadczeń. Nie może żądać za-

* Wyrok SN z dnia 26 lutego 2004 r., V CK 220/03.

** Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. *Kodeks pracy*. Dz. U. 2023.1465.

*** Ustawa z dnia 9 marca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2023, poz. 641.

świadczenia lekarskiego w celu potwierdzenia „poważnych względów medycznych”. Ponadto spełnienie warunku wspólnego zamieszkiwania nie jest wymagane w przypadku członków najbliższej rodziny (Nałęcz, 2024). W tym aspekcie regulacje dotyczące urlopu opiekuńczego różnią się od zasad przyznawania zasiłku opiekuńczego zgodnie z Ustawą o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa (1999, dalej: u.ś.p.u.s.*). Świadczenie to przysługuje, zgodnie z art. 32 u.ś.p.u.s., ubezpieczonemu zwolnionemu od wykonywania pracy z powodu konieczności osobistego sprawowania opieki m.in. nad chorym członkiem rodziny (małżonkiem, rodzicami, rodzicem dziecka, ojczymem, macochą, teściami, dziadkami, wnukami, rodzeństwem oraz dziećmi w wieku powyżej 14 lat) pod warunkiem, że pozostają we wspólnym gospodarstwie domowym z ubezpieczonym w okresie sprawowania opieki. Zasiłek opiekuńczy przysługuje za okres zwolnienia od wykonywania pracy, nie dłuższy niż 14 dni w roku kalendarzowym, spowodowany koniecznością sprawowania osobistej opieki nad rodzicami (art. 33 u.ś.p.u.s.). Artykuł 35 ust. 1 u.ś.p.u.s. stanowi, że „[...] miesięczny zasiłek opiekuńczy wynosi 80% podstawy zasiłku”, którą jest przeciętne miesięczne wynagrodzenie wypłacone za 12 miesięcy kalendarzowych poprzedzających miesiąc, w którym powstała niezdolność do pracy, a jeżeli okres zatrudnienia jest krótszy niż 12 miesięcy – wynagrodzenie za pełne miesiące ubezpieczenia (Radziszaw, Tonder, 2022). Podkreślić należy, że zasiłek opiekuńczy w przypadku opieki nad rodzicem będzie przysługiwał tylko wówczas, gdy poza ubezpieczonym nie ma innych członków rodziny pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym, którzy mogliby zapewnić opiekę choremu ojcu lub matce (art. 34 u.ś.p.u.s.). Zarówno urlop opiekuńczy, jak i zasiłek opiekuńczy ułatwiają dzieciom sprawowanie opieki lub udzielenie wsparcia rodzicowi w związku z chorobą.

Obowiązek ponoszenia kosztów utrzymania rodzica przebywającego w domu pomocy społecznej

Jeżeli ojciec lub matka wymaga stałej całodobowej opieki, której dziecko nie jest w stanie zapewnić, może zostać umieszczony/umieszczona w domu pomocy społecznej (DPS). Jest to instytucja oferująca całodobową opiekę osobom, które z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności nie mogą samodzielnie funkcjonować w codziennym życiu i nie jest możliwe zapewnienie im niezbędnej pomocy w formie usług opiekuńczych (Ustawa, 2004, art. 54 ust. 1, dalej: u.p.s.**). Choć ta forma opieki nad

* Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa. Dz. U. 2023.2780, dalej: u.ś.p.u.s.

** Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej. Dz. U. 2023.901 z późn. zm., dalej: u.p.s.

niesamodzielnym rodzicem nie jest bezpośrednio realizowana przez dzieci, to mogą one być zobowiązane do ponoszenia jej kosztów. Artykuł 61 ust. 1 u.p.s. zawiera hierarchię osób i instytucji zobowiązanych do wnoszenia opłaty za pobyt w domu pomocy społecznej. Obowiązek ten ciąży kolejno na:

- mieszkańcu domu,
- małżonku, zstępnych przed wstępnymi,
- gminie, z której osoba została skierowana do domu pomocy społecznej.

Zgodnie z zasadą wyrażoną w art. 61 ust. 2 pkt. 1 u.p.s. mieszkaniec domu pomocy społecznej pokrywa koszty pobytu do wysokości 70% swojego dochodu. Jeżeli jest to kwota wystarczająca do zapewnienia całości opłaty, pozostałe osoby oraz gmina nie mają obowiązku wnoszenia opłaty. Jednakże w przypadku gdy kwota 70% dochodu mieszkańca DPS jest niższa niż wysokość opłaty za pobyt, powstaje obowiązek po stronie członków jego rodziny oraz gminy (Frąckowiak i in., 2019). Mając na uwadze, że przykładowo średni miesięczny koszt utrzymania mieszkańca w domach pomocy społecznej prowadzonych na terenie m.st. Warszawy w 2024 r. wynosi w przybliżeniu 9300 zł (Zarządzenie, 2024*), wydaje się, że pokrycie go w pełni z dochodów osoby umieszczonej w DPS w wielu przypadkach nie będzie możliwe. Powstanie zatem obowiązek wniesienia przynajmniej częściowej opłaty przez członków rodziny, w tym zstępnych (dzieci). W orzecznictwie podkreślono, że obowiązek zstępnego, wynikający z art. 61 ust. 1 pkt. 2 ustawy o pomocy społecznej (2004), nie jest obowiązkiem alimentacyjnym, chociaż pozostaje w funkcjonalnym związku z przepisami o alimentacji zawartymi w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Jest to obowiązek publicznoprawny powstający z chwilą przyjęcia osoby skierowanej do domu pomocy społecznej (np. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego, 2022**). W kontekście ponoszenia opłat za pobyt osoby w DPS przez jej zstępnych bardzo ważny jest Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z 12 stycznia 2023 r., w którym zaznaczono, że

W orzecznictwie sądów administracyjnych trafnie przyjmuje się, że art. 61 ust. 1 ustawy zawiera krąg osób, w stosunku do których można orzec o obowiązku ponoszenia opłat za pobyt w domu opieki społecznej i jednocześnie wynika z niego

* Zarządzenie nr 610/2024 prezydenta Miasta Stołecznego Warszawy z 25 marca 2024 r. w sprawie ustalenia średniego miesięcznego kosztu utrzymania mieszkańca w domach pomocy społecznej na terenie m.st. Warszawy w 2024 roku. Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego, 2024.3585.

** Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 1 grudnia 2022 r. II SA/Gl 896/22.

kolejność, w jakiej wymienione podmioty ponoszą odpłatność za ten pobyt. Jednak o regule kolejności nie ma mowy w sytuacji wystąpienia obowiązku ponoszenia opłat przez kilkoro zstępnych. Każdy z nich ma taki sam obowiązek ponoszenia opłat, a jedynie różnicować ich może kryterium dochodowe (Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego, 2023*).

Członkowie rodziny, w tym zstępni, wnoszą opłatę za pobyt osoby w domu pomocy społecznej na podstawie umowy zawartej z kierownikiem ośrodka pomocy społecznej albo dyrektorem centrum usług społecznych (art. 103 ust. 2 u.p.s.). Mając na uwadze zróżnicowane sytuacje rodzinne oraz stosunki pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny, racjonalny ustawodawca przewidział sytuacje, w których osoby zobowiązane do ponoszenia opłat z tytułu pobytu członka rodziny w DPS mogą zostać z nich całkowicie lub częściowo zwolnione. Zgodnie z art. 64 ust. 1 u.p.s. może to mieć miejsce w szczególności, gdy:

- [...] 1) wnoszą opłatę za pobyt innych członków rodziny w domu pomocy społecznej, ośrodku wsparcia lub innej placówce;
- 2) występują uzasadnione okoliczności, zwłaszcza długotrwała choroba, bezrobocie, niepełnosprawność, śmierć członka rodziny, straty materialne powstałe w wyniku klęski żywiołowej lub innych zdarzeń losowych;
- 3) małżonkowie, zstępni, wstępni utrzymują się z jednego świadczenia lub wynagrodzenia;
- 4) osoba obowiązana do wnoszenia opłaty jest w ciąży lub samotnie wychowuje dziecko;
- 5) osoba obowiązana do wnoszenia opłaty lub jej rodzic przebywała w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka lub placówce opiekuńczo-wychowawczej, na podstawie orzeczenia sądu o ograniczeniu władzy rodzicielskiej osobie kierowanej do domu pomocy społecznej lub mieszkańcowi domu;
- 6) osoba obowiązana do wnoszenia opłaty przedstawi wyrok sądu oddalający powództwo o alimenty na rzecz osoby kierowanej do domu pomocy społecznej lub mieszkańca domu;

* Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 12 stycznia 2023 r. IV SA/Wr 427/22.

7) osoba obowiązana do wnoszenia opłaty wykaże, w szczególności na podstawie dokumentów dołączonych do wniosku, rażące naruszenie przez osobę kierowaną do domu pomocy społecznej lub mieszkańca domu obowiązku alimentacyjnego lub innych obowiązków rodzinnych względem osoby obowiązanej do wnoszenia opłaty.

Ponadto jeżeli zobowiązanym do ponoszenia opłat za pobyt mieszkańca w DPS jest jego zstępny, jest on na wniosek, obligatoryjnie, całkowicie zwalniany z tejże opłaty, jeżeli przedstawi:

- prawomocne orzeczenie sądu o pozbawieniu mieszkańca DPS władzy rodzicielskiej nad nim i oświadczy, że władza rodzicielska nie została przywrócona lub
- prawomocne orzeczenie sądu o skazaniu mieszkańca DPS za umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego popełnione na szkodę osoby zobowiązanej do wnoszenia opłaty, jej zstępnego, małoletniego lub pełnoletniego nieporadnego ze względu na wiek, stan psychiczny lub fizyczny rodzeństwa lub jej rodzica, chyba że skazanie uległo zatarciu (art. 64a u.p.s.).

Rufus Frąckowiak wskazuje, że

Wprowadzenie od 5.10.2015 r. nowej regulacji ZmPomSpołU15 miało na celu przeciwdziałanie poczuciu niesprawiedliwości w stosunku do dzieci zobowiązanych do ponoszenia odpłatności za pobyt rodzica w DPS, wobec którego zostało wydane orzeczenie o pozbawieniu władzy rodzicielskiej (Frąckowiak, 2019, teza 1).

Jednocześnie Autor zaznacza, że za niewystarczającą uznano regulację art. 144¹ k.r.o. umożliwiającą zobowiązanemu uchylene się od obowiązku alimentacyjnego ze względu na sprzeczność z zasadami współżycia społecznego.

Wsparcie rodzica w ramach instytucji kurateli i opieki prawnej

Prawną możliwość wsparcia rodzica przez dziecko w określonych sytuacjach przewiduje instytucja kurateli. W przypadku niesamodzielnej matki lub niesamodzielnego ojca zastosowanie może znaleźć potrzeba ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej albo dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo. Zgodnie z art. 183 k.r.o. kuratora dla pełnoletniej osoby niepełnosprawnej ustanawia się wówczas, gdy potrzebuje ona wsparcia w prowadzeniu wszelkich spraw i spraw określonego rodzaju albo załatwieniu określonej sprawy. Zakres uprawnień i obowiązków kuratora określa sąd opiekuńczy. W literaturze akcentuje się, że ustanowienie kuratora dla osoby niepeł-

nosprawnej wymaga spełnienia łącznie dwóch przesłanek: niepełnosprawności oraz potrzeby udzielenia jej wsparcia (Bodio, 2021). Odnosząc się do przesłanki niepełnosprawności, Joanna Bodio wskazuje, że kodeks rodzinny i opiekuńczy nie definiuje tego pojęcia ani pojęcia osoby z niepełnosprawnością. Są one zawarte w takich aktach prawnych jak: Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych (Bodio, 2021). Dagmara Olczak-Dąbrowska (2014) przywołując stanowisko doktryny w tym zakresie, zaznacza, że ze względów humanitarnych przesłanka ta powinna być ujmowana liberalnie, w sposób umożliwiający objęcie hipoteczą art. 183 k.r.o. różnych okoliczności życiowych, w których osoba posiadająca pełną zdolność do czynności prawnych potrzebuje wsparcia w prowadzeniu wszystkich lub niektórych spraw. Wyjątek stanowią choroba psychiczna, niedorozwój intelektualny lub inny rodzaj zaburzeń psychicznych uzasadniające ubezwłasnowolnienie częściowe lub całkowite. Z przeprowadzonych przez Autorkę badań* wynika, że najczęściej kuratora ustanawiano w związku z chorobami związanymi ze starzeniem się – 43,8% spraw (Olczak-Dąbrowska, 2014). Ustawodawca jedynie w sposób ogólny wskazuje, kto może zostać ustanowiony przez sąd kuratorem dla osoby niepełnosprawnej. Zgodnie z art. 183 §1² k.r.o. musi to być osoba pełnoletnia, która wyraziła na to zgodę i której kwalifikacje osobiste uzasadniają przekonanie, że będzie należycie wywiązywała się z powierzonych jej obowiązków. Przepis ten wprowadza ponadto możliwość wskazania kandydata na kuratora przez osobę z niepełnosprawnością. Przywoływane już badanie zrealizowane przez D. Olczak-Dąbrowską (2014) pokazuje, że najczęściej (70,3% spraw) kuratorami sąd ustanawiał małżonka, krewnych lub powinowatych osoby z niepełnosprawnością. Zarówno regulacje prawne, jak i praktyka orzecznicza świadczą o możliwości wspierania rodzica z niepełnosprawnością w prowadzeniu albo załatwianiu spraw przez dziecko w ramach instytucji kuratora dla osoby niepełnosprawnej. W przypadku gdy rodzic zostanie ubezwłasnowolniony częściowo, zgodnie z art. 16 Kodeksu cywilnego (dalej: k.c.)**, dziecko będzie mogło pełnić funkcję kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo. Instytucję kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo reguluje art. 181 k.r.o. Przepis ten stanowi o dwóch bardzo istotnych kwestiach:

- osoba pełniąca funkcję kuratora dla osoby częściowo ubezwłasnowolnionej jest powołana do jej reprezentowania i do zarządu jej majątkiem tylko wtedy, gdy sąd opiekuńczy tak postanowi. Zgodnie z orzecznictwem kurator osoby

* Badania objęły 107 spraw o ustanowienie kuratora dla osoby niepełnosprawnej, rozstrzygniętych prawomocnie w 2011 r. w 25 wybranych losowo sądach rejonowych (Olczak-Dąbrowska, 2014).

** Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny. Dz.U. 2023, poz. 610, ze zm.

częściowo ubezwłasnowolnionej mimo braku upoważnienia sądu jest jednakże powołany do wyrażenia zgody na zaciągnięcie przez osobę, dla której został ustanowiony zobowiązań lub rozporządzenie swoim prawem zgodnie z art. 17 k.c. (Postanowienie Sądu Najwyższego, 1977*) oraz działania za nią w procesie (Postanowienie Sądu Najwyższego, 2011**),

- kuratela ustaje z mocy samego prawa w przypadku uchylenia ubezwłasnowolnienia częściowego osoby.

Zgodnie z art. 178 §2 k.r.o. w zakresie nieuregulowanym przez przepisy, które przewidują ustanowienie kuratora, stosuje się odpowiednio przepisy o opiece. Przy doborze kandydata do objęcia funkcji kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo zastosowanie znajdują zatem art. 148 k.r.o., zawierający katalog cech, których nie może posiadać osoba, aby sąd ustanowił ją opiekunem prawnym, oraz art. 176 k.r.o., określający zasady doboru opiekuna dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie. W art. 176 k.r.o. jako osoby, które powinny być przede wszystkim ustanowione opiekunem osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie, a przez odpowiednie stosowanie kuratorem osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, wymieniono małżonka, ojca lub matkę. W doktrynie (Gajda, 2023) podkreśla się jednakże, że przepis ten nie zastępuje art. 149 k.r.o. zawierającego hierarchię doboru opiekuna prawnego dla osoby małoletniej. Artykuł 176 k.r.o. powinien być stosowany w pierwszej kolejności. Jeżeli jednak ustanowienie kuratorem osób w nim wymienionych byłoby niemożliwe lub niezgodne z dobrem osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, zastosowanie znajdzie art. 149 k.r.o. umożliwiający powierzenie funkcji kuratora krewnym bez określania linii bądź stopnia pokrewieństwa. Z badań przeprowadzonych przez Martę Jankowską (2018) wynika, że w 13% objętych badaniem spraw*** kuratelę sprawowało dziecko osoby ubezwłasnowolnionej.

W sytuacji gdy rodzic zostanie ubezwłasnowolniony całkowicie, zgodnie z art. 13 k.c., dziecko może zostać ustanowione jego opiekunem prawnym. Zarówno cechy, którymi powinien charakteryzować się kandydat na opiekuna prawnego osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej, jak i zasady jego doboru odpowiadają omówionym powyżej zasadom ustanawiania kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo. Możliwe jest zatem ustanowienie dziecka opiekunem prawnym rodzica, który został ubezwłasnowolniony całkowicie. Badania przeprowadzone przez Sławomirę Kotas-

* Postanowienie SN z dnia 30 września 1977 r. III CRN 132/77.

** Postanowienie SN z dnia 12 maja 2011 r., III CSK 54/10.

*** Badanie objęło 157 spraw z 18 losowo wybranych sądów z terenu całej Polski, z lat 2000–2018, dotyczących ustanowienia kuratora dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo oraz o zmianę kuratora (Jankowska, 2018).

-Turoboyską (2021) pokazują, że dzieci stosunkowo często są kandydatami na opiekuna osoby ubezwłasnowolnionej – 23,9%. Nieco częściej osobą pretendującą do tej funkcji była jedynie matka – 24,4%*.

Służebność mieszkania i dożywocie

Omówione powyżej formy opieki i wsparcia niesamodzielnymi rodziców przez ich dzieci nie stanowią wyczerpującej analizy instytucji prawnych w tym zakresie. W zależności od konkretnej sytuacji rodzica i wynikających z niej potrzeb oraz możliwości dziecka formę pomocy może stanowić m.in. służebność mieszkania (art. 296–305 k.c.) oraz dożywocie (art. 908–916 k.c.). Bartłomiej Krzyśko (2022) wskazuje, że służebność mieszkania lub umowa dożywocia dają rodzicom ochronę polegającą na prawie do przebywania w domu lub mieszkaniu (albo ich części) w sytuacji gdy po przeniesieniu własności tych nieruchomości na dzieci wystąpi jakiś konflikt pokoleniowy. Podkreślić należy, że w przypadku umowy dożywocia, zgodnie z art. 908 § 1 k.c., nabywca nieruchomości powinien „[...] w braku odmiennej umowy, przyjąć zbywcę jako domownika, dostarczać mu wyżywienia, ubrania, mieszkania, światła i opału, zapewnić mu odpowiednią pomoc i pielęgnowanie w chorobie oraz sprawić mu własnym kosztem pogrzeb odpowiadający zwyczajom miejscowym”. Różnice pomiędzy dwoma powyższymi instytucjami z zakresu prawa cywilnego dobrze obrazuje wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z 19 listopada 2020 r.** , w którym wskazano, że

Służebność mieszkania może w praktyce występować jako element prawa dożywocia (art. 908 § 2 k.c.), w sytuacji jednak, gdy występuje samodzielnie, stanowi jedynie prawo rzeczowe umożliwiające korzystanie w określonym zakresie z nieruchomości, a nie uprawnienie do domagania się świadczeń osobistych od jej właściciela.

Szczegółowa analiza instytucji służebności mieszkania oraz dożywocia w zakresie, w jakim mogą stanowić formę pomocy niesamodzielnym rodzicom, przekracza ramy niniejszego opracowania.

* Badania 200 spraw o ustanowienie opiekuna prawnego dla 201 osób ubezwłasnowolnionych całkowicie, które były prowadzone przez 45 losowo wybranych sądów rejonowych z terenu całej Polski, które zostały prawomocnie zakończone w latach 2020–2021 (Kotas-Turoboyska, 2021).

** Wyrok SN z dnia 19 listopada 2020 r., II CSK 57/19.

Aspekty etyczne – wprowadzenie teoretyczne

Opiniowanie na tematy ściśle związane z moralnością, zwłaszcza gdy sądzimy, że powinny podlegać jakiejś standaryzacji, często bywają zainfekowane subiektywizmem i prymatem dobra w ujęciu bardzo osobistym. Rangę powinności staramy się często postrzegać jako proste uogólnienie sądów oceniających dotyczącej jakiejś niełatwej moralnej kwestii. Tymczasem to, w jaki sposób oceniamy daną sytuację, zależy tak naprawdę od stopnia zinternalizowania wartości jako takiej. Jeśli mówimy o opiece, trosce, pomocy – wartości te będą tak generować powinność, w jaki sposób zostały przyjęte i przyswojone przez podmiot moralny. Wobec tego trudno jest oczekiwać jednakowości poczucia powinności w przypadku każdego człowieka potencjalnie zaangażowanego w praktyczne rozumienie tych wartości. Jeśli natomiast chcemy poszukać nadrzędnego znaczenia powinności, która uogólnia sumienny, indywidualny potencjał poszukiwania prawidłowości, właściwości działań moralnych, także nie będzie to łatwe.

Etyczna standaryzacja jest próbą znalezienia normatywnego charakteru nakazów moralnych, które miałyby mieć powszechną strukturę i ogólną siłę obowiązywania. Są wartościujący, będący próbą takich właśnie poszukiwań, tym różni się od sądów oceniających, że źródła powinności upatruje w zrozumieniu, czym jest wartość, a nie jaka jest norma moralna. Jeżeli określone wartości są dla nas ważne, to stopień ich internalizacji jest jedynym gwarantem bezterminowości zobowiązania do odpowiedzialności. Wola może chcieć odpowiadać na obecność wartości, ale nie może musieć; tzn. może, ale nie będzie wtedy wolą wolną. Jeżeli jakaś wartość jest chciana, wybrana i rozumiana jako ważna, to w sposób bezterminowy, bez presji kary czy też strachu i będzie realizowana ze względu na znaczenie, jakie ze sobą przynosi. Etyczne zobowiązanie jest więc pełne tylko w wymiarze odpowiedzialności woli, dla której coś może być aż tak cennego, że skłania do dobrowolnego przyjęcia na siebie określonych obowiązków wynikających z racji towarzyszenia tymże wartościom.

Etyka normatywna zawsze określa zobowiązania moralne względem osób słabszych, starszych czy niesamodzielnych ze względu na wartość, jaką jest godność człowieka. Poza tym bez względu na wybór określonej koncepcji etycznej

[...] trudno sobie wyobrazić klasyczny lub współczesny system wartości dyskryminujący ludzi starych i bezradnych. Wręcz przeciwnie – [...] domagamy się dla ludzi starych szacunku, który należy traktować jako spłatę długu za to, że znosili tak długo trud istnienia, że wychowali następne pokolenia, że uczyli swym doświadczeniem innych (Górnicka-Kalinowska, 2017, s. 21).

Bez względu na wartość godności oraz szacunek dla wieku stanowią elementarne wytyczne zobowiązań moralnych w kontekście opieki nad osobami niesamodzielnymi.

Opieka, opiekun

Zagadnienie opieki nad osobami starszymi, niesamodzielnymi, a zwłaszcza rodzicami, nie jest w oczywisty sposób jednoznaczne; „[...] opieka nad tracącymi samodzielność bliskimi zawsze jest bowiem zadaniem trudnym i nie ma tu rozwiązań idealnych” (Kliszcz, 2019, s. 226). Podobnie jak starość jest to problem pełen stereotypizacji, uproszczeń, zniekształceń i pochopnych opinii, często przybierający charakter jednowymiarowej dyskusji (o nie tyle potrzebie opieki, ile konieczności opieki). Niesamodzielność nie jest tylko kwestią następstwa starości czy choroby, ale może też być konsekwencją popadania w nią z wielu różnych powodów. Tak, jak zestarzeć można się co najmniej na dwa sposoby (Jarczak, 2017), tak też formy pomocy mogą być mniej lub bardziej podyktowane wielotorowością potencjalnej potrzeby pomocy czy opieki. Poza tym „[...] rodzina jako najbliższe otoczenie jest naturalnym i pierwszym źródłem wsparcia, oczywiście przy założeniu, że między jej członkami panują zdrowe i poprawne relacje” (Janowicz, 2019, s. 69), a relacje te nie są bez znaczenia w kontekście poszukiwań etycznej odpowiedzialności osobistej. „W sytuacji choroby rodzina stanowi podstawowe środowisko osoby niesamodzielnej” (Janowicz, 2019, ss. 69–70) i wydaje się to tak oczywiste, że prawie bezdyskusyjne. Nieformalność tej opieki jest wręcz traktowana jako oczywistość: „[...] społeczeństwo niejako daje nakaz moralny opieki nad najstarszymi członkami rodziny. To stereotypowe przekonanie przyczynia się do coraz częstszych zaniedbań opiekuńczych” (Szostakowska, 2021, s. 77), ponieważ stereotypizacja wzorców etycznych powoduje, że możemy mieć nawet skłonność do idealizacji własnych motywacji, dla których podejmujemy się opieki, a to z kolei jest etycznie krótkoterminowe. Stereotypy wkraczające w przestrzeń wymagań moralnych kończą się pseudomoralnym zobowiązaniem, którego nie sposób utrzymać na dłuższą metę. To, czy coś jest dla człowieka ważne czy konieczne, ma z pewnością przełożenie na podejście do zadań opiekuńczych.

Wydawać by się mogło, że znaczenie słowa *opieka* jest oczywiste i dla wszystkich zrozumiałe. Termin ten bowiem funkcjonuje w wielu dziedzinach naszego życia i używany jest potocznie. [...] Na ogół też wyczuwamy intuicyjnie, czym jest opieka, i nie próbujemy jej definiować. Towarzyszy nam bowiem w codziennym życiu jako coś oczywistego i jednocześnie niezbędnego. Jest nierozzerwalnie związana z codzienną praktyką każdego człowieka, zarówno w sensie jej dawania, jak i doświadczenia (Badora, 2008, s. 106).

Uznajemy, że opieka jest ewidentnym przejawem ludzkiej aktywności w wymiarze etycznym i że pojawia się „[...] w takich sytuacjach życiowych, w których człowiek nie potrafi samodzielnie zaspokoić swoich potrzeb psychofizycznych, nawet w podstawowym zakresie lub też nie ma dostatecznych warunków i zasobu sił, by temu spro-

stać” (Janowicz, 2019, ss. 15–16). Oczywiście opieka nie jest neutralna moralnie. Ze względu na fakt sprawowania jej w sposób ciągły czy w dłuższym okresie niesie ze sobą ryzyko ocen, nieporozumień, poczucia winy czy wyrzutów sumienia.

Wartość opieki nie podlega tak łatwo procesom etycznej standaryzacji czy uogólnienia norm ze względu na stopień skomplikowania subiektywnego sumienia indywidualnego w relacji z drugim człowiekiem w sytuacji choroby czy starości. Z jednej strony jesteśmy w pełni przekonani, że opieka w obliczu niesamodzielności rodzica jest czymś ewidentnym, i oburzająca byłaby jakakolwiek dyskusja w tym względzie, z drugiej zaś łatwo możemy zapomnieć o szkodliwości wszelkiej polaryzacji w przestrzeni moralnej: ona nie jest dwuwartościowa, nie zawiera w sobie jedynie dobrych i złych rozwiązań, a w odniesieniu do podjętej tu problematyki ryzyko instrumentalizacji, odpodmiotowania osoby sprawującej opiekę nad niesamodzielnym rodzicem może być tak samo możliwe, jak ryzyko moralnej znieczulicy, braku uwrażliwienia moralnego czy szacunku dla ludzkiego wieku, dojrzałości czy doświadczenia. „Każdy może być opiekunem lub potrzebować opieki” (Janowicz, 2019, s. 175), więc sprawa jest egalitarnie istotna; bagatelizacja sytuacji dotyczyć będzie każdego z nas. Nie chodzi więc o straszenie brakiem pomocy i opieki czy bezwzględny oczekiwaniem poświęcenia i ofiary, a raczej o wyważoną analizę bardzo wrażliwej kwestii moralnej.

Rodzina

Zgodnie z wielowiekową tradycją to najbliżsi krewni powinni zaopiekować się chorym lub starym i niesamodzielnym członkiem rodziny, zapewnić mu wsparcie w ciężkiej chorobie i u kresu jego życia. Od współmałżonków, dzieci lub wnuków, rodzeństwa lub innych bliskich oczekuje się pomocy w potrzebie. Takie myślenie wynika z polskiej tradycji, poczucia moralnego obowiązku czy wdzięczności za wcześniej otrzymaną pomoc i miłość (Janowicz, 2019, s. 68).

Z aksjologicznego punktu widzenia to nie jest jednak wszystko jedno, co jest tak naprawdę generatorem powinności. Nie chodzi tu o intencjonalność czynu moralnego, co raczej o faktyczne źródło tego, co uważamy za naszą powinność. Stereotypowość wzorów postępowania sprawia, że robimy to, co „się” robi w określonej sytuacji, niekoniecznie zdając sobie sprawę z fasadowości takiego podejścia. To prawda, że „rodzina [...] od zawsze była postrzegana przez pryzmat funkcji opiekuńczej, ponieważ gwarantowała jej istnienie oraz trwałość” (Szostakowska, 2021, s. 73), ale nie sposób nie zauważyć i nie uwzględnić faktu, jak bardzo model rodziny się zmienia i to nie tylko w kontekście jednostkowego wyboru określonych sposobów jej funkcjonowania, ale konsekwencji większych przemian, jakim ona podlega.

Ubywa rodzin wielopokoleniowych i wielodzietnych, zwiększa się liczba rozwodów, dokonuje się zmiana postrzegania roli kobiety w rodzinie, wciąż wiele osób, szczególnie młodych, emigruje w celach zawodowych czy zarobkowych. Rodziny stają się mniej liczne, kontakty i więzi mniej intensywne, zanikają kręgi rodzinne (Janowicz, 2019, s. 75).

Rzecz jasna ma to swoje odzwierciedlenie w stosunku do zadań czy wyzwań w sytuacji niesamodzielnosci własnego rodzica.

Jest dziś dużo trudniej w sposób znormalizowany traktować sytuację, którą kiedyś rozwiązywała sama struktura rodzinna, znana i działająca sprawnie i w przewidywalny sposób. Jakkolwiek więc chęć pomocy nie miałyby być dziś naturalna czy wręcz instynktowna, to możliwości jej zaistnienia są już zgoła inne niż kiedyś. Można stwierdzić, że „[...] przestały [...] obowiązywać dawne nakazy obyczajowe usankcjonowane przez kulturę i środowisko na rzecz norm indywidualnych, dyktowanych uczuciem członków rodziny wobec siebie oraz osobistym poczuciem odpowiedzialności i lojalności wobec zasad społecznych i moralnych” (Jarczak, 2017, s. 38); niemniej jednak nie musi to świadczyć o braku poszanowania dla wieku, deprecjacji starości czy zubożeniu moralnym jednostek. To nie musi być także stanowczy prymat własnego zdania, dla którego moralna konieczność jawi się jako pochopna potoczność. Dużo łatwiej jest bowiem opisywać zobowiązania moralne, gdy to nie do siebie je kierujemy; zbyt często zdarza się nam łatwo oceniać, zwłaszcza gdy sytuacja nie dotyczy nas bezpośrednio. Mało kto może poszczycić się taką wyobraźnią moralną, która nie wymagałaby bezpośredniego doświadczenia sytuacji, by ją zrozumieć, a nie tylko znać. Dlatego też bardzo często w sytuacji konieczności opieki nad niesamodzielnym rodzicem opiekunowie doświadczają raczej normatywnego przeciążenia własnej roli w społecznym odbiorze niż jakiegokolwiek zrozumienia, o wsparciu nie wspominając. Tymczasem „[...] w przypadku wielu przewlekłych chorób członkowie rodziny pełniący funkcję opiekunów potrzebują zrozumienia i wsparcia społecznego. Często jednak zamiast nich pojawia się obojętność, a bywa, że napiętnowanie lub społeczna krytyka” (Janowicz, 2019, s. 127). Jakkolwiek z etycznego punktu widzenia, zwłaszcza „odwołując się do teorii obowiązku jako etyki opieki, jest ona podejmowana przez członków rodziny” (Szostakowska, 2021, s. 31), to coraz trudniej pełnić tę rolę w sposób, do którego chcielibyśmy może, ale już nie damy rady aspirować.

„Znakomita część z zachodzących przeobrażeń w modelu rodziny wpływa na osłabienie potencjału opiekuńczego jej członków” (Janowicz, 2019, s. 75), i to niezależnie od wolicjonalnej decyzyjności. Nawet jeśli w odpowiedzialny sposób traktujemy moralne zobowiązania do troski i opieki nad osobami starszymi, to niemożność realizacji wynikających z tego zadań nie musi jeszcze oznaczać ich deprecjacji. Wydaje się, że więcej mamy tu pytań natury moralnej, niż łatwych odpowiedzi. W prędkim osądzie

łatwo być niesprawiedliwym. Powinniśmy przecież uwspólniać kategorie moralne tak, by były coraz bardziej uniwersalne, ocenianie sytuacji z perspektywy własnej aksjologicznej hierarchizacji jest wielce niedojrzałe.

Zobowiązanie

Młodzi ludzie nie potrafią ocenić tego, czy mogą lub czy już powinni przejąć opiekę nad osobą starszą. Bardzo często dopiero uświadamiają sobie, że to na nich spadnie obowiązek opieki pod wpływem zewnętrznych nacisków ze strony starzejących się rodziców lub sytuacji, w których zauważają, że starszy człowiek sobie nie radzi (Szostakowska, 2021, s. 48).

A więc nie tylko nie uczymy, jak sprawować tę opiekę, ale jednostronnie podchodzimy do obowiązku tejże opieki jako do sytuacji etycznie trudnej, głównie dla osoby niesamodzielnej. Tymczasem opieka to ciężka praca, nie tylko moralny obowiązek: „[...] funkcja opiekuna rodzinnego nie [...] kończy się z wybiciem określonej godziny, gdyż nawet jeśli chory akurat nie wymaga pomocy, to pozostaje kimś bliskim, z kim opiekuna łączą więzy krwi” (Kliszcz, 2019, s. 227). Uważność, czujność i nieustanność moralnego napięcia w sytuacji opiekuna osoby starszej i niesamodzielnej powoduje często, że „[...] w miarę upływu czasu narastają frustracja, zmęczenie, rozdrażnienie i poczucie izolacji; [...] im dłużej to trwa, tym bardziej pogarsza się jego samopoczucie, co może wpływać na jakość relacji z podopiecznym” (Kliszcz, 2019, ss. 218–219). Trud, żal i bezsilność mieszają się ze sobą w takich sytuacjach i nie ma tu żadnych łatwych rozwiązań czy podpowiedzi, zwłaszcza moralnych. Podejście aksjologiczne pozwala określić zderzenie określonych wartości w takich okolicznościach, ale wybór między nimi nie jest jednoznaczny. Oczekiwanie opiekuńczego heroizmu jest tu tak samo niesprawiedliwe jak obojętność.

Prognoza etyczna

„Do 2035 r. populacja 65-latków zwiększy się o 63%, a w wyniku tzw. efektu podwójnego starzenia się liczba osób w wieku 80+ wzrośnie o 126%” (Janowicz, 2019, s. 71). Jaki to będzie miało etyczny wydźwięk w sytuacji wzrostu obciążenia obowiązkiem opieki w skali przerastającej niejednokrotnie możliwości mentalne, psychiczne czy fizyczne osób pełniących taką rolę wobec własnych rodziców? Potrzeba opieki nad tymi, którzy sami byli naszymi pierwszymi opiekunami, może uświadamiać, że ani nie popadają oni w niesamodzielność, ani jej nie wybierają – ona po prostu się wydarza. Jakiemu

zwielokrotnieniu ulegnie wobec tego zakres moralnych obowiązków rodzinnych wobec niesamodzielnych osób, zwłaszcza rodziców? Czy jesteśmy w stanie w obliczu takich obciążeń nieformalnych generować standardowo jednowymiarowe spojrzenie na kwestię opieki? Problem jest trudniejszy niż się wydaje, i nie tylko będzie dotykał prawie każdego z nas, lecz także będzie generatorem wymagań nieoczywistych, być może ponad miarę, polaryzujących oczekiwania do tych albo niegodnych, albo zacnych i żadnych innych.

Zmiany dokonujące się w globalnym społeczeństwie obarczyły dorosłe dziecko nierozwiązywanym konfliktem decyzji o przyjęciu lub nieprzyjęciu odpowiedzialności za własną karierę i samorozwój, za rozwój i wychowanie potomstwa oraz za opiekę i dobrostan starzejących się rodziców. Jednostka nie podola wszystkim. Państwo również nie dysponuje instrumentami, które ten deficyt opieki są w stanie uzupełnić (Błachnio, 2016, s. 448).

Skala potrzeb opiekuńczych jest ogromna, a będzie jeszcze większa. Z jednej strony skłonni jesteśmy upatrywać w najbliższych roli nieformalnych, choć oczywistych opiekunów, z drugiej nie powinniśmy lekko wypowiadać słów o poważnym ciężarze moralnym, zwłaszcza tych składających się na oskarżenia, krytykę czy osądzenie. Oczywistość relacji rodzinnej nie pozwala często na przyjęcie wsparcia, złapanie oddechu czy potrzebę wytchnienia. Można oczywiście powiedzieć, że zaangażowanie sił rodziców w wychowanie własnych dzieci powinno być gwarantem moralnej rekompensaty w postaci teź troski czy opieki na starość, ale to nie jest takie proste. Tylko

[...] kiedy stajemy się starzy? Kiedy odczuwamy to jako dolegliwość, kiedy czujemy się zbędni i niedołączni, kiedy jesteśmy ciężarem dla najbliższych, dla instytucji publicznych czy systemów opieki zdrowotnej. Także, a może przede wszystkim, kiedy czujemy, że jesteśmy od kogoś zależni i bezradni (Górnicka-Kalinowska, 2017, s. 14).

Dlatego świadomi tego ciężaru są zarówno ci, którzy go doświadczają, jak i ci, którzy go na siebie biorą. Powinność nie jest kwestią nakazu, ale świadomości właśnie. Można założyć, że to nie brak chęci, ale sił czy możliwości może być czasem największym ciężarem w realizacji moralnego zobowiązania do pomocy czy opieki dla niesamodzielnej bardzo bliskiej nam osoby; i to bez względu na to, jak bardzo nie chcemy, by zadanie to było traktowane jako obciążenie. Etyka usiłuje tłumaczyć źródła normatywności, ale to, co stanowi normę może być albo uogólnieniem, albo przedłużeniem stopnia zrozumienia powinności. Pomoc osobom niesamodzielnym jest moralnym zobowiązaniem, ale pomoc tym, którzy pomagają, teź nim jest. Jeśli chcemy obiektywnych wartości i norm, nie subiektywizujemy wymagań i opinii.

Zakończenie

Podjęta w ramach niniejszego artykułu problematyka wydaje się szczególnie istotna ze względu na aktualne zjawisko starzenia się społeczeństwa oraz wydłużanie się okresu życia człowieka. Choroby oraz niepełnosprawności są nieodłącznym elementem funkcjonowania społeczeństw. Doświadczają ich osoby w różnym wieku. Często są one także skutkiem procesu starzenia się. Dlatego tak ważne jest zapewnienie odpowiedniego do potrzeb wsparcia rodzicom przez samodzielne, mające możliwości w tym zakresie dzieci. Wyeksponowanie jego etycznych i prawnych aspektów jest istotne dla podnoszenia świadomości społecznej w tym zakresie. Dzieci jako najbliżsi zstępni mają obowiązek zapewnienia pomocy rodzicom nie tylko w związku z chorobą lub niepełnosprawnością, lecz także w każdym przypadku, gdy jej potrzebują w codziennej egzystencji. W wielu sytuacjach możliwe jest udzielenie jej w sposób nieformalny, np. zrobienie zakupów, pomoc przy załatwieniu sprawy, obsłudze komputera. W konkretnych przypadkach, takich jak: kurator dla osoby niepełnosprawnej, kurator dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo, opiekun prawny dla osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie, jej podstawą musi być orzeczenie sądu. Orzekanie zaś o etycznych zobowiązaniach nie jest tak precyzyjne i wiąże się przede wszystkim z uświadamianiem znaczenia podejmowanej problematyki, która okazuje się nie tylko społecznie ważna, lecz także indywidualnie trudna. Jesteśmy i będziemy postawieni wobec konieczności podejmowania decyzji o dużym stopniu problematyczności moralnej, której nieostrość generuje więcej pytań niż pozornie łatwych odpowiedzi.

Bibliografia

- Badora, S. (2008). Opieka w wymiarze kulturowym. W: E. Jundziłł, R. Pawłowska (red.), *Pedagogika opiekuńcza: Przeszłość – terażniejszość – przyszłość* (ss. 107–137). Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia.
- Błachnio, A. (2016). Starość w rodzinie: Opieka nad seniorem wyzwaniem dla dorosłego dziecka czy państwa? *Wychowanie w Rodzinie*, 13(1), 441–453. DOI: 10.23734/wwr20161.441.453.
- Bodio, J. (2021). Kurator dla osoby niepełnosprawnej a kurator dla osoby ubezwłasnowolnionej częściowo. *Studia Iuridica Lublinensia*, 30(4), 49–75. DOI: 10.17951/sil.2021.30.4.49-75.
- Czerniak-Swędziół, J. (2024). Urlop opiekuńczy i zwolnienie od pracy z powodu działania siły wyższej – (nie) trafione uprawnienia pracownicze? *Monitor Prawa Pracy*, 1, 14–19. DOI: 10.32027/MOPR.24.1.4.

- Deputat, J. (2017). Powinności dziecka wobec rodziców na podstawie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. W: I. A. Jaroszewska, G. Ćwikliński (red.), *Prawo Mażeńskie i jego relacje z innymi gałęziami prawa* (ss. 8–17). Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski. Wydział Prawa i Administracji.
- Frąckowiak, R., Górna, R., Kopania, R., Krajewski, T., Lisowski, A., Sarna, M., Szochner-Siemska, M. (2019). *Ustawa o pomocy społecznej: Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Legalis.
- Gajda, J. (2023). Komentarz do art. 176 k.r.o. W: K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy: Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Legalis.
- Górnicka-Kalinowska, J. (2017). Moralne zobowiązania społeczeństwa wobec ludzi starszych. *Zeszyty Naukowe KSW, 44, Seria C: Nauki Pedagogiczne, 16*, 13–24.
- Gromek, K. (2020). Komentarz do art. 87 k.r.o. W: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy: Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Legalis.
- Grześkowiak, A. (2012). Przedmowa. W: S. Hypś, *Ochrona rodziny w polskim prawie karnym* (ss. 9–11). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Ignaczewski, J., Kurman, M. (2022). Komentarz do art. 129 k.r.o. W: M. Karcz, M. Romańska, *Alimenty: Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Legalis.
- Jankowska, M. (2018). *Kuratela nad osobą ubezwłasnowolnioną częściowo: Raport z badania aktowego*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Pobrane z: https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2019/04/IWS_Jankowska-M_Kuratela-nad-osob%C4%85-ubezw%C5%82asnowolnion%C4%85-cz%C4%99%C5%9Bciowo.pdf.
- Janowicz, A. (2019). *Opiekunowie rodzinni: Wyzwania i możliwości wsparcia*. Warszawa: CeDeWu.
- Jarczak, J. (2017). Etyczne rozważania nad starością. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, 251, Studia Technica, 10*, 35–44. DOI: 10.24917/20815468.10.4.
- Kliszcz, J. (2019). *Psychologia w zawodzie i w pracy opiekuna medycznego*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (1997). Dz. U. 1997.78.483 z późn. zm.
- Kotas-Turoboyska, S. (2021). *Postępowania sądowe dotyczące opieki nad osobą ubezwłasnowolnioną całkowicie*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Pobrane z: https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2022/05/IWS_Kotas-Turoboyska-S_Postepowania-sadowe-dotyczace-opieki-nad-osoba-ubezwlasnowolniona-calkowicie.pdf.
- Krzyśko, B. (2022). Służebność mieszkania jako rodzaj służebności osobistej we współczesnym prawie polskim i prawie rzymskim. *Ius et Administratio, 2(47)*, 5–21. DOI: 10.15584/iuseta.2022.2.1.
- Miś, L. (2000). Ery i fazy rozwoju w życiu człowieka dorosłego w ujęciu Daniela J. Levinsona. W: P. Socha (red.), *Duchowy rozwój człowieka: Fazy życia, osobo-*

- wość, wiara, religijność: Stadialne koncepcje rozwoju w ciągu życia* (ss. 45–60). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nałęcz, M. (2024). Komentarz do art. 173¹ k.p. W: W. Muszalski, K. Walczak (red.), *Kodeks pracy: Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Legalis.
- Olczak-Dąbrowska, D. (2014). Wybrane rodzaje kurateli w praktyce sądowej. *Prawo w Działaniu: Sprawy Cywilne*, 17, 89–143.
- Pawliczak, J. (2024). Komentarz do art. 135 k.r.o. W: M. Domański, J. Słyk, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy: Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Legalis.
- Pietrzykowski, K. (2023). Komentarz do art. 87 k.r.o. W: K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy: Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Legalis.
- Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 30 września 1977 r. (1977). III CRN 132/77, Legalis nr 20381.
- Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 12 maja 2011 r. (2011). III CSK 54/10, Legalis nr 440115.
- Radziszaw, A., Tonder, R. (2022). *Ustawa o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa: Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Legalis.
- Sylwestrzak, A. (2019). O klauzuli generalnej dobra rodziny. *Studia Prawnoustrojowe*, 45, 313–324. DOI: 10.31648/sp.5241.
- Szostakowska, K. (2021). *Rodzinna opieka nad seniorem: Trudna lekcja życia*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*. (1964). Dz. U. 2023.2809.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. *Kodeks cywilny*. (1964). Dz. U. 2023.1610 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. *Kodeks pracy*. (1974). Dz. U. 2023.1465.
- Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. *o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa*. (1999). Dz. U. 2023.2780.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. *o pomocy społecznej*. (2004). Dz. U. 2023.901 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 9 marca 2023 r. *o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw*. (2023). Dz.U. 2023, poz. 641.
- Wierzbicka, J., Brukwicka, I., Kopański, Z., Rowiński, J., Furmanik, J. (2017). Wybrane aspekty procesu starzenia się człowieka. *Journal of Clinical Healthcare*, 2, 1–6.
- Winiarz, J. (1996). *Prawo rodzinne*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN.
- Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 20 lutego 1974 r. (1974). III CRN 388/73. Legalis, nr 17770.
- Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 5 maja 1998 r. (1998). I CKN 95/98. Legalis, nr 326745.
- Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 3 marca 1999 r. (1999). III CKN 826/98. Legalis, nr 188135.

- Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 20 stycznia 2000 r. (2000). I CKN 1187/99. Legalis, nr 56352.
- Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 26 lutego 2004 r. (2004). V CK 220/03. Legalis, nr 64230.
- Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 19 listopada 2020 r. (2020). II CSK 57/19. Legalis, nr 2499763.
- Wyrok Sądu Rejonowego w Łowiczu – III Wydział Rodzinny i Nieletnich z dnia 3 listopada 2021 r. (2021). III RC 2/21. Legalis, nr 2634061.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 1 grudnia 2022 r. (2022). II SA/Gl 896/22. Legalis, nr 2840417.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 12 stycznia 2023 r. (2023). IV SA/Wr 427/22. Legalis, nr 2852486.
- Zarządzenie nr 610/2024 prezydenta Miasta Stołecznego Warszawy z 25 marca 2024 r. *w sprawie ustalenia średniego miesięcznego kosztu utrzymania mieszkańca w domach pomocy społecznej na terenie m.st. Warszawy w 2024 roku* (2024). Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego, 2024.3585.